

**СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКИ ЖАНРУ «ЗАКОН»
НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ ФРН ТА УКРАЇНИ****THE WORD-FORMATION POTENTIAL OF THE VOCABULARY OF THE GENRE
“LAW” ON THE BASIS OF THE CRIMINAL LAWS OF GERMANY AND UKRAINE****Рій М.М.,***orcid.org/0000-0001-5755-4598**викладач кафедри мовної підготовки**Львівського державного університету внутрішніх справ***Паславська А.Й.,***orcid.org/0000-0002-7314-3171**доктор філологічних наук, професор,**завідувачка кафедри міжкультурної комунікації та перекладу**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті проаналізовано словотвірний потенціал лексики жанру «закон» на матеріалі кримінальних законів ФРН та України. Для виконання функціонального призначення текст закону послуговується відповідною лексикою. Вона виявляє свої особливості в кримінальному спрямуванні галузі права, у лексичній побудові та міжмовних відмінностях. Характерною ознакою лексики законів, кримінальних зокрема, є висока продуктивність номіналізацій, які запобігають множинним підрядним реченням, концентрують увагу на конкретних фактах, забезпечують безособовість, певну статичність, слугують засобом мовної економії. Найпродуктивнішими способами словотвору в кримінальних законах на матеріалі аналізованих мов виступають словоскладання та деривація. У текстах кримінальних законів ФРН побутують насамперед іменні композити, утворені за моделлю *N + N*. Деривати виступають невід'ємною частиною німецької фахової мови юриспруденції. Вона містить велику кількість експліцитно утворених похідних, за допомогою перфіксів, суфіксів чи їхньої комбінації, а також імпліцитно утворених дериватів. Найпродуктивнішими префіксами є невідокремлювані дієслівні префікси *be-*, *er-*, *ver-*. До найуживаніших суфіксів належать *-heit*, *-ung*, *-er*, *-e*, *-keit*, які беруть участь у формуванні абстрактних іменників.

Серед імпліцитно утворених дериватів побутують віддієслівні деривати, які ще раз засвідчують номінальний стиль законів. Частими є також субстантивації інфінітивів.

Скорочення відіграє маргінальну роль, однак декілька однотипних скорочень зустрічаються у кожному законі.

Німецький матеріал засвідчує більшу продуктивність процесів конверсії, особливо субстантивації дієслів, що є характерною ознакою німецької мови. Українська мова послуговується в таких випадках радше суфіксацією, що також є системним явищем українського словотворення.

Ключові слова: закон, жанр, юридичний дискурс, німецька мова, українська мова, словотвір, композит, дериват.

The article analyses the word-formation potential of the vocabulary of the genre 'law' on the basis of criminal laws of Germany and Ukraine. To fulfil its functional purpose, the text of a law uses the appropriate vocabulary. It reveals its peculiarities in the criminal direction of the branch of law, in lexical construction and interlingual differences. A characteristic feature of the vocabulary of laws, criminal laws in particular, is the high productivity of nominalisations that prevent multiple subordinate clauses, focus attention on specific facts, ensure impersonality, a certain static nature, and serve as a means of linguistic economy. The most productive ways of word formation in criminal laws in the analysed languages are word formation and derivation. In the texts of German criminal laws, there are primarily noun composites formed according to the *N + N* model. Derivatives are an integral part of the German professional language of jurisprudence. It contains a large number of explicitly derived derivatives, using prefixes, suffixes or a combination of them, as well as implicitly derived derivatives. The most productive prefixes are the inseparable verb prefixes *be-*, *er-*, *ver-*. The most commonly used suffixes are *-heit*, *-ung*, *-er*, *-e*, *-keit*, which are used to form abstract nouns.

Among the implicitly formed derivatives there are verbal derivatives, which once again demonstrate the nominal style of the laws. Substitution of infinitives is also common.

Abbreviations play a marginal role, but several similar abbreviations are found in each law.

The German material shows a greater productivity of conversion processes, especially in verb substantiation, which is a characteristic feature of the German language. The Ukrainian language uses suffixation in such cases, which is also a systemic phenomenon of Ukrainian word formation.

Key words: law, genre, legal discourse, German, Ukrainian, word formation, composite, derivative.

Постановка проблеми. До актуальних питань сучасного мовознавства належить жанрологія. Вона скеровує дослідницьку увагу в антропоцентричний вимір, дає змогу проаналізувати провідні жанри людського спілкування, випрацьовує

стратегії і тактики успішної комунікації. Один із провідних жанрів юридичного дискурсу «закон» заслуговує на особливу увагу, бо він безпосередньо пов'язаний із багатьма суспільними очікуваннями – чіткості, об'єктивності, справедливо-

сті тощо. Важливо простежити, як формується лексичний склад законів, зокрема Кримінальних кодексів ФРН та України, зіставити їхні мовні переваги і недоліки. Особливе зацікавлення викликає похідна лексика, якою наскрізь пронизані німецькі та українські закони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні засади цього дослідження формують праці з лінгвістичної генології і прагматики [М. Бахтін, Ф. Бацевич, А. Вежбицька, С. Левінсон, Ю. Майбауер]. Низка жанрів вже знайшла своє висвітлення у працях українських і зарубіжних дослідників: втішання, переконування, умовляння [Ф. Бацевич], вибачення [Р. Ратмайр], залицяння [А. Белова], привітання [А. Габідулліна], погрози [Т. Багдасарян], похвали і осуду [І. Дячкова], виправдання [Х. Дяків] та ін. Однак жанру «закон» присвячено невелику кількість праць. Це поодинокі статті чи монографії [1; 6–8; 12] які аналізують юридичний дискурс чи мову нормативно-правових актів загалом. Однак лексичний, особливо дериваційний аспект, зазвичай залишався поза увагою дослідників.

Вивченню проблем словотвору присвятили цілу низку праць українські [2–5; 10; 11] та німецькі [13–16] науковці.

Постановка проблеми. На часі зіставити особливості лексичного, зокрема словотвірного, наповнення текстів кримінальних законів у німецькій та українській мовах та з'ясувати, чим зумовлена їхня подібність та відмінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Німецькі та українські класифікації способів словотвору різняться в помірну собою. З метою порівняння послугуватимемо поділом на способи словотвору, які принципово корелюють в обох мовах. Розрізняємо словоскладання (та осново-складання), деривацію (експліцитну та імпліцитну), творення складнопохідних слів (синтаксична деривація) та скорочення.

Засобами творення слів в обох мовах слугують вільні лексичні морфеми (словоскладання, осново-складання), зв'язані лексичні морфеми – префікси та суфікси (експліцитна деривація), аблаут, умлаут (імпліцитна деривація), комбінації з вільних та зв'язаних лексичних морфем (синтаксична деривація).

Найпоширенішими способами словотвору в кримінальних законах на матеріалі аналізованих мов виступають словоскладання та деривація.

Словоскладання (і осново-складання) – це процес творення складних слів (комполит) завдяки поєднанню двох або більше основ чи цілих слів [9]. У текстах кримінальних законів ФРН побу-

тують насамперед іменні композити, утворені за моделями: N + N: *Freiheitsstrafe*, *Landesverrat*, *Wahlfälschung*, *Geldfälschung*, *Menschenhandel*, *Strafrecht*. Іменники, з яких вони утворені, можуть бути, як бачимо, простими і похідними. У більшості випадків це похідні іменники, що зумовлено їхнім функціональним призначенням в тексті закону – слугувати засобом мовної економії і заміщати підрядні речення. Це завдання композити повністю виконують. Єдиний недолік полягає в тому, що в процесі перетворення розгорнутої синтаксичної структури в комполит частина важливої інформації елімінується, внаслідок чого для розуміння комполит у тексті закону інколи потрібні додаткові зусилля. Так, для розуміння комполита *Weltanschauungsvereinigung* потрібно змодельовувати ситуацію синтаксичних відношень у межах словосполучення, щоб встановити, що йдеться про об'єднання громадян за світоглядом. Подібно з комполитом *Schwangerschaftskonfliktberatungsstelle*. Знать правил німецького словотвору та навіть життєвого досвіду тут не зовсім достатньо, щоб розтлумачити цей комполит, як «консультативний центр з питань конфліктів у справах вагітних».

Варто однак зазначити, що порівняно з законами інших галузей юриспруденції, кримінальні закони містять меншу кількість комполитів з неоднозначною чи складною для сприйняття семантикою. Це можна пояснити надзвичайною мірою відповідальності, закріпленої за словесним оформленням мови кримінального закону, де будь яке хибне тлумачення може призвести до людських трагедій.

Якщо розглянути морфологічний склад іменних комполитів, то тут ситуація загалом корелює з продуктивністю німецьких іменних комполит загалом. Безперечним лідером виступають комполити, перший член яких виражений іменником, що вказано вище. Інші частини мови також можуть виступати в ролі першого компонента комполита, але їхня кількість незначна: A+N *Gleichbehandlung*, *Bekanntgabe*, *Totschlag*, *Vollrausch*, *Vollstreckung*, V + N *Störpropaganda*, *Wohnort*, *Fahrerlaubnis*, *Störpropaganda*, Präp + N *Beischlaf*, *Nachstellung*, *Nebenfolgen*.

Прикметникові комполити також не дуже поширені в текстах кримінальних законів, що так само корелює із побутованням складних прикметників у німецькій мові. Зазвичай, це поєднання іменника з прикметником N + A: *verfassungsfeindlich*, *geheimdienstlich*, *friedensgefährdend*, *landesverräterisch*, *tierpornographischer*; Поєднання прикметників/прислівників/дієприкметників

з іншими частинами мови трапляються рідко: *fahrlässig, tiefgreifend, nahestehend*.

Деривати виступають невід'ємною частиною німецької фахової мови юриспруденції. Вона містить велику кількість експліцитно утворених похідних, за допомогою префіксів, суфіксів чи їхньої комбінації, а також імпліцитно утворених дериватів.

Серед префіксів активно побутують невідокремлювані префікси *be-* (понад 900, *Beteiligter, Bewährung, Beziehung, Begehung* та ін.), *er-* (біля 1000, *Erteilung, Erledigung, Ermächtigung, Erpressung* та ін.), *ver-* (понад 1000, *Verkörperung, Verwirklichung, Vertreter, Verantwortung* та ін.), *zer-* (біля 40, лише похідні *zerstören* та *Zerstörung*), *ent-* (майже 400, лексично обмежені але продуктивні деривати *Entscheidung, Entziehung, entschuldigen, entsprechen*), *miss-* (50, лише три деривати *mißbrauchen, mißhandeln, Mißverhältnis*). Активність цих префіксів зумовлена основами дієслівної семантики, до якої вони тяжіють. Префікси конкретизують значення дієслова.

Меншу продуктивність засвідчують інші префікси: *auf-* (*Aufforderung, Aufenthalt, Aufgabe, Auftrag*), *ab-* (*Absatz, absehen, abhalten, Ablauf*), *aus-* (*Ausgestaltung, aussetzen, ausschließlich, ausländisch*), *durch-* (*Durchsuchungsanordnung, Durchführung, Steuerhinterziehung*), *hinter-* (*Hinterlassen, Hintermann*), *über-* (*Übergriff, Überschwemmung, Übereinkommen*), *um-* (*Umfang, Umstand, Umsetzung*), *unter-* (*Unterbringung, Unterstützung, unterziehen*), *wider-* (*Widerruf, Widerstand, widerrechtlich*), *voll-* (*Vollstreckung, Vollzug, Vollendung*). Показово, що палітра таких слів доволі обмежена, навіть якщо вони й часто зустрічаються в тексті. Зрештою, повторюваність термінології та формулювань – одна з характерних рис текстів законів.

Похідні з такими префіксами, як *bei-*, *erz-*, *voll-* взагалі не вживаються в кримінальних законах Німеччини. Обмежено трапляються похідні з іменними префіксами *un-* (*unrichtig, Unversehrtheit, Untreue, Unfallort*) та *ur-* (*Urteil, Urkunde*). При цьому це виключно ті самі слова, які наведено тут, як приклади.

Суфіксальні деривати формують великий пласт похідної лексики в кримінальних законах. Насамперед вони сприяють творенню віддієслівних похідних, переводячи дієслівну семантику в абстрактно-іменну. Продуктивними є також моделі відприкметникових іменників. Формування абстрактних іменників відбувається за активної участі суфіксів *-heit* (понад 1000 слововживань) (*Sicherheit, Freiheit, Gesundheit, Unversehrtheit*),

-keit (262 слововживання) (*Strafbakeit, Wählbarkeit, Fähigkeit, Tätigkeit, Bestechlichkeit*), *-schaft* (207 слововживань) (*Schwangerschaft, Täterschaft, Verwandtschaft, Staatsanwaltschaft*), *-ung* (понад 1000 слововживань) (*Auswertung, Geltung, Anwendung, Beteiligung, Bemessung*), *-er* (560 слововживань) (*Täter, Vertreter, Beamter, Richter, Gesellschafter*), *-e* (понад 800 слововживань) (*Härte, Schwere, Hälfte, Strafe*).

Серед імпліцитно утворених дериватів варто згадати віддієслівні деривати, які ще раз засвідчують номінальний стиль законів: *Erwerb, Versuch, Verbot, Bezug, Betrag, Beitrag, Beginn, Bereich*. Частими є також субстантивації інфінітивів: *Bemühen, Vergehen, Begehen, Unterlassen, Absehen*. Їх уживання інформативно насичує текст закону і запобігає нагромадженню підрядних речень.

Обов'язковою компонентою законів, зокрема кримінального права, є скорочення, які максимально заощаджують мовні засоби, сприяють конденсації змісту і запобігають повтору розлогіх словотвірних конструкцій. У Німецькому кримінальному кодексі це сама назва кодексу та низка термінів: *StGB (Strafgesetzbuch)*, *BGBI (Bundesgesetzblatt)*, *Bek (Bekanntmachung)* *Art. (Artikel)*, *EURL (Die Referenzlaboratorien der Europäischen Union)* *EWGRL (Richtlinien der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft)*. Разом з тим варто зазначити, що текст кодексу не зловживає уживанням скорочень. Вони містяться насамперед у преамбулі. У всьому тексті фігурує у скороченому вигляді слово *Absatz*, що позначає відповідні частини законів.

Для українського тексту Кримінального кодексу також характерним є номінальний стиль викладу, що зумовлено і офіційно-діловим стилем загалом, і специфікою закону як жанру зокрема. Продуктивні процеси номіналізації різних частин мови, але насамперед дієслів, в тексті закону також запобігає нашаруванню підрядних речень, громіздкості формулювань, тобто слугують засобом мовної економії і частково полегшують сприйняття тексту закону. Частково тому, що декодування номіналізацій також потребує достатньо когнітивних зусиль, про що йшла мова вище.

Стаття 14. Готування до кримінального правопорушення

1. Готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Хоч в українській мові іменний стиль не такий поширений, як у німецькій, що зумовлено меншою продуктивністю субстантивації, у фахових мовах, зокрема у тексті юриспруденції, ці процеси не менш активні, ніж у німецькій мові. У наведеній статті кодексу вжито такі віддієслівні іменники, як *готування, підшукування, пристосування, вчинення, усунення, створення*. Варто зазначити, що їхню високу частотність у тексті закону можна вважати його характерною ознакою.

Номіналізації можуть зазнавати і інші частини мови:

Стаття 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

2. Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

Окрім віддієслівних утворень *чинність, відповідальність, караність, діяння, вчинення* у попередньому тексті вжито субстантивовані прикметники *протиправність*, а в наступному – *засуджений*.

Стаття 57. Виправні роботи

1. Покарання у виді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого.

Текст українського кодексу щільно насичений простими і похідними іменниками, композитами. Це явище спільне в обох мовах, однак тексти різняться продуктивністю окремих способів словотвору в аналізованих мовах. Зокрема, в українській мові композиція не є такою продуктивною, як у німецькій. Однак поодинокі утворення є доволі продуктивними, особливо, якщо вони є частиною юридичної термінології. І це підтверджує також текст Кримінального кодексу України: *правопорушення, правоохоронний, військовослужбовець, обороноздатність, працездатність* тощо.

Ще продуктивнішими є похідні віддієслівні іменники, про які йшла мова в контексті процесів субстантивації. Вони позначають фахові поняття, утворені переважно шляхом суфіксації: *перевищення, обмеження, залякування, вчинення, діяння, переслідування, зараження, поставлення, посягання, затримання, доставлення, перевищення* тощо. Лише дериватів із суфіксом *-енн(я), -инн(я), -інн(я), -анн(я), -янн(я)* – у тексті українського кодексу понад 1000 слововживань.

Доволі продуктивними є відприкметникові іменники із суфіксом *-ість* (344 слововживання). Однак кількість таких іменників менша: *відпові-*

дальність, бездіяльність, осудність, необережність, повторність, сукупність, протиправність.

Творення іменних назв осіб у текстах законів забезпечують поодинокі суфікси *-ник* (12), *-ець* (6): *співучасник, представник, пособник, платник, виконавець*. Похідні з іншими суфіксами – лише поодинокі.

Систему префіксів української мови формує ціла низка словотвірних елементів, які не впливають на категорійні ознаки твірної основи, але можуть суттєво змінювати її семантику. До продуктивних у текстах Кримінального кодексу України належать префікси *при-* (*приховування, примус*), *по-* (*покарання, позбавлення, погашення*), *від-* (*відповідальність, відмова, відбуття*), *під-* (*підстава, підсудний, підлягати*), *над-* (*надзвичайний, надходження*), *з-* (*знищення, змова, зміна*). Вони модифікують значення твірної основи і беруть активну участь у творенні юридичної термінології.

Суттєву роль у формуванні юридичного тексту відіграють заперечні префікси *не-* (*невинуватий, неконституційний, неправомірний, невідбутий, небезпека*) і *без-* (*бездіяльний, безпосередній, безплатний, безробітний*). Вони змінюють значення твірної основи на протилежне.

Щодо скорочень, то їхня кількість у тексті кодексу незначна: *ВВР* (*Відомості Верховної Ради України*), *УРСР* (*Українська Радянська Соціалістична Республіка*), *УСРР* (*Українська Соціалістична Радянська Республіка*). Загалом для офіційно-ділового стилю це не зовсім звично, однак у випадку законів головна мета, мабуть, полягає в чіткості його формулювань і уникненні двозначностей.

Висновки. Тож, можна зробити висновок, що мова текстів кримінальних законів у німецькій та українській мовах щільно насичена словотвірними конструкціями – композитами, дериватами, імпліцитно утвореними похідними і скороченнями. Префіксальні, суфіксальні та префіксально-суфіксальні похідні дуже продуктивні в обох мовах і задіяні до творення відповідних терміносистем. У тексті німецьких кримінальних законів частіше натрапляємо на композити, що є характерною рисою німецького словотворення загалом. Однак і в українському тексті Кримінального кодексу достатньо композит, хоч їхня палітра і не дуже широка. Німецький матеріал засвідчує більшу продуктивність процесів конверсії, особливо субстантивації дієслів. Українська мова послуговується в таких випадках радше суфіксацією, що також є системним явищем українського словотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахчиванжи А. В. Типи мовленнєвих жанрів законодавчого юридичного дискурсу. *Вісник ОНУ. Сер. Філологія*. 2021. Т. 26. Вип. 2(24). С. 7–16.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 398 с.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 336 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: Видавництво ДонДУ, 1996. 435 с.
5. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмови В. Грещук. Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. 404 с.
6. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельїньо, 2006. 255 с.
7. Просяна А. В. Мовленнєві жанри законодавчого юридичного дискурсу. *Вісник ОНУ. Сер. : Філологія*. 2018. Т. 23. Вип. 2(18). 87–95.
8. Скорофатова А. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів. *Лінгвістика*. 2014. № 1(31). С. 81–91.
9. Плющ М. Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=18650>
10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія [Текст] / За заг. ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.
11. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. К.: Вища школа, 1997. 493 с.
12. Царьова І. В. Лінгвопрагматичний аспект юридичного дискурсу // *Науковий часопис НПУ М. П. Драгоманова*. Сер. 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 9. 126–132.
13. Altmann H., Kemmerling S. Wortbildung fürs Examen. Studien– und Arbeitsbuch. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2000. 202 S.
14. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. Das Wort. Bd 1. Stuttgart: Metzler, 1998. 489 S.
15. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. Berlin : Schmidt, 2000. 90 S.
16. Fleischer W., Barz I., Schröder M. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Niemeyer, 1995. 382 S.